

УДК / UDC: 316.77:316.6:355.01

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2026.2\(57\).364417](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2026.2(57).364417)**Наталія Сталіївна Уханова**

Державна наукова установа “Інститут інформації, безпеки і права Національна академія правових наук України”

Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2366-5166>

МАНІПУЛЯЦІЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація: У статті автором здійснено комплексний аналіз маніпуляції як соціального явища, що полягає у прихованому, цілеспрямованому впливі на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери людини або масової свідомості без її усвідомленої згоди. Підкреслено відмінність маніпуляції від переконання: якщо останнє ґрунтується на відкритому обміні аргументами та можливості критичної оцінки, то маніпуляція функціонує через асиметричні комунікаційні моделі, де вплив здійснюється завуальовано та часто непомітно для об'єкта впливу.

Виявлено ключові механізми маніпулятивного впливу, що охоплюють емоційні, когнітивні, соціальні та поведінкові інструменти. До них належать апеляція до страху, провини, сорому, використання соціального схвалення або осуду, авторитету, групового тиску, а також інформаційне зміщення акцентів, створення хибного вибору та використання комунікативних прийомів, які знижують рівень критичного аналізу інформації. Доведено, що ефективність маніпуляції значною мірою зумовлена особливостями людського мислення, зокрема схильністю до автоматичних рішень, евристик і когнітивних упереджень, що зменшують здатність до раціональної оцінки інформаційних впливів.

Обґрунтовано, що маніпуляція в сучасних умовах виступає елементом інформаційних та гібридних війн, у яких інформація використовується як стратегічний ресурс впливу. У такому контексті масові комунікації можуть формувати штучні потреби, конструювати суспільні уявлення та забезпечувати “виробництво згоди”, що сприяє керованості соціальних процесів. Особливого значення набувають цифрові середовища, де швидкість поширення інформації підсилює ефект дезінформаційних кампаній і ускладнює їхнє виявлення та нейтралізацію.

Проаналізовано системи протидії інформаційним маніпуляціям, які поєднують правове регулювання, інституційні механізми, стратегічні комунікації та розвиток медіаграмотності. Встановлено, що ефективна модель інформаційної безпеки передбачає інтеграцію державних структур, освітніх програм і громадянського суспільства, а також запровадження інструментів моніторингу та реагування на дезінформацію. Доведено, що стійкість суспільства до маніпуляцій безпосередньо залежить від рівня критичного мислення та інформаційної грамотності населення.

Ключові слова: маніпуляція, інформаційна війна, дезінформація, медіаграмотність, інформаційна безпека.

Nataliia S. Ukhanova

State Scientific Institution “Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine”

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2366-5166>

MANIPULATION OF MASS CONSCIOUSNESS IN WARTIME: SOCIO-LEGAL ASPECTS

***Summary:** This article provides a comprehensive analysis of manipulation as a social phenomenon defined as a covert, intentional influence on an individual's or the mass consciousness's cognitive, emotional, and behavioral domains without their informed consent. A clear distinction is made between manipulation and persuasion: whereas persuasion is based on an open exchange of arguments and the possibility of critical evaluation, manipulation operates through asymmetric communication models in which influence is exerted in a concealed manner and often remains imperceptible to the target of influence.*

The key mechanisms of manipulative influence are identified, encompassing emotional, cognitive, social, and behavioral tools. These include appeals to fear, guilt, and shame; the use of social approval or disapproval; reliance on authority and group pressure; as well as informational biasing, the creation of false choices, and communicative techniques that reduce the capacity for critical assessment of information. It is demonstrated that the effectiveness of manipulation is largely determined by the characteristics of human cognition, particularly the tendency toward automatic decision-making, heuristics, and cognitive biases that diminish the ability to rationally evaluate informational influences.

It is substantiated that manipulation in contemporary conditions functions as an element of information and hybrid warfare, in which information is used as a strategic resource of influence. In this context, mass communication may shape artificial needs, construct social perceptions, and facilitate the “manufacturing of consent” thereby enabling the controllability of social processes. Digital environments are of particular significance, as the rapid dissemination of information amplifies the effects of disinformation campaigns and complicates their detection and mitigation.

Systems for counteracting informational manipulation are analyzed, combining legal regulation, institutional mechanisms, strategic communications, and the development of media literacy. It is established that an effective model of information security requires the integration of state institutions, educational programs, and civil society, as well as the implementation of monitoring and response tools to counter disinformation. It is demonstrated that societal resilience to manipulation is directly dependent on the level of critical thinking and information literacy among the population.

***Keywords:** manipulation, information warfare, disinformation, media literacy, information security.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток інформаційного суспільства характеризується стрімким зростанням ролі медіа, цифрових платформ і глобальних комунікацій у формуванні суспільної свідомості та соціальної поведінки. Інформаційні потоки сьогодні набувають подвійної природи: з одного боку, вони забезпечують доступ до знань і сприяють відкритості суспільства, а з іншого – стають інструментом цілеспрямованого впливу на сприйняття реальності, ціннісні орієнтири та процес прийняття рішень. Особливої гостроти набуває проблема прихованих форм комунікаційного впливу, які складно ідентифікувати та які можуть діяти на рівні емоційних і когнітивних реакцій людини, а також у межах масової свідомості. В умовах глобальної інформаційної взаємодії, зростання інформаційних конфліктів і поширення маніпулятивних практик у цифровому середовищі виникає потреба в глибшому науковому аналізі цих процесів. Це зумовлює необхідність дослідження механізмів

інформаційного впливу та пошуку ефективних підходів до формування стійкості суспільства до сучасних комунікаційних викликів.

Результати аналізу наукових досліджень. Питання маніпуляції масовою свідомістю в умовах збройних конфліктів та інформаційних воєн привертає дедалі більшу увагу науковців різних галузей знань. Зокрема, цю проблематику досліджували: Ф. Чакмак (щодо дезінформації та маніпулятивного потенціалу медіа у виборчих комунікаціях); Н. Прядко (у частині визначення поняття “маніпуляція” в науковій літературі); А. Конет (стосовно концепцій і механізмів політичної маніпуляції); Г. Маркузе, Е. Герман та Н. Хомський (щодо ідеологічних засад впливу медіа на масову свідомість); Д. Канеман (у контексті когнітивних механізмів прийняття рішень); О.В. Чорній (щодо психологічних механізмів впливу на масову свідомість); Р. Чалдіні (у сфері психології переконання та впливу); П. Ухаль і Г. Почепцов (стосовно технологій та природи інформаційних воєн); В. Шемчук і О. Курбан (щодо концептуальних підходів до розуміння інформаційної та гібридної війни); О. Довгань, Т. Ткачук, І. Доронін та В. Фурашев (у частині теоретико-правових засад інформаційної безпеки України); І. Сухоруков (щодо правових інструментів протидії дезінформації в Європейському Союзі); В. Михайлів (у контексті моніторингу проявів російської дезінформації); А. Юрій та А. Стьопкін (щодо механізмів і інструментів протидії дезінформації).

Мета. дослідження полягає в аналізі маніпуляції як соціального явища, її механізмів і сучасних форм прояву, а також у визначенні ефективних шляхів протидії маніпулятивному впливу в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Маніпуляція як соціальне явище розглядається в науці як цілеспрямований вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери людини без її свідомої згоди або з глибокою деформацією цієї згоди. На відміну від переконання, яке передбачає діалог і можливість критичної оцінки аргументів, маніпуляція за своєю природою є асиметричним процесом, де маніпулятор застосовує приховані методи впливу.

Маніпуляція проявляється через такі ключові аспекти:

1. *Психологічний вплив.* Маніпуляція безпосередньо впливає на психіку людини, її свідомість і емоційну сферу, змінюючи внутрішні переживання та сприйняття.

2. *Прихований характер.* Такий вплив здійснюється завуальовано й не є очевидним для об'єкта маніпуляції, що значно ускладнює його розпізнавання. Для виявлення маніпуляції потрібні спеціальні знання, час і аналітичне мислення.

3. *Мотиваційна функція.* Маніпуляція не тільки трансформує сприйняття реальності, але й виконує спонукальну роль, спонукаючи людину до певних дій [1].

4. *Організованість і цілеспрямованість.* Маніпулятивний вплив має спланований, системний та навмисний характер. Його реалізація відбувається за заздалегідь продуманою стратегією, що потребує високого рівня комунікативної майстерності з боку маніпулятора [2].

Однією з ранніх праць, де простежуються витоки маніпулятивних стратегій, вважають “Мистецтво війни” Сунь-цзи (початок V ст. до н. е. за однією з версій). Цей трактат, створений воїном-філософом понад дві тисячі років тому, і сьогодні залишається впливовим джерелом стратегічного мислення, яке активно вивчають керівники, філософи, політологи та психологи.

У центрі праці – ідея досягнення перемоги без прямого бою, через розум, тактику та хитрість воєначальника. Автор підкреслює, що успіх у конфлікті залежить не лише від його наявності як природної складової життя людей і держав, а й від уміння

використовувати інтелектуальні та стратегічні засоби. Вибір між силовим і розумовим (у тому числі маніпулятивним) впливом залишається за тим, хто веде війну [3].

Одним із перших теоретиків маніпуляції в політиці вважають Н. Макіавеллі. У праці “Державець” він подає поради правителям щодо здобуття та утримання влади, управління народом і ведення політики. Ключова ідея полягає в тому, що успіху досягали ті правителі, які не завжди дотримувалися обіцянок і використовували хитрість, перемагаючи тих, хто спирався лише на чесність. Це підкреслює важливість прихованих і стратегічних методів впливу в політиці.

У XIX-XX ст. проблеми мас і маніпуляції досліджували Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет, А. Грамші, Г. Лассуел. Г. Лебон у “Psychologie des Foules” зазначав, що поведінка людей у масі ґрунтується на спільних ідеях і почуттях. Він виділив риси мас: втрату особистої відповідальності, емоційну “заразливість” і схильність до навіювання, що робить їх легко керованими [4].

Якщо класичні теорії маси зосереджувалися переважно на психологічних механізмах натовпу, то представники критичної теорії масового суспільства у XX столітті перейшли до аналізу системних соціально-економічних і культурних механізмів контролю. У межах цієї традиції важливим є внесок Г. Маркузе, який у праці “One-Dimensional Man” 1964 року аналізував механізми соціального контролю в умовах розвиненого індустріального суспільства. Дослідник зазначав, що сучасні системи влади здатні інтегрувати індивіда через формування “помилкових потреб”, які нав’язуються засобами масової комунікації, рекламою та культурною індустрією. У результаті формується “одновимірна людина”, позбавлена критичного мислення та схильна до конформізму, що робить її вразливою до ідеологічного впливу та прихованих форм маніпуляції [5].

Подальший розвиток концепції системної медіаманіпуляції у рамках критичної теорії масового суспільства та політичної економії комунікацій представлений у праці Е. Германа та Н. Чомскі “Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media” 1988 року. Автори запропонували “пропагандистську модель” функціонування мас-медіа, відповідно до якої інформаційна система в демократичних суспільствах структурно залежить від економічних і політичних інтересів домінуючих груп. Вони виокремили п’ять ключових фільтрів медіавідбору: концентрацію власності, залежність від рекламодавців, орієнтацію на офіційні джерела, механізми “флак” (тиску) та ідеологічні рамки (зокрема антикомунізм як історичний приклад). У сукупності ці механізми забезпечують “виробництво згоди” (manufacturing consent), тобто конструювання суспільної думки у спосіб, що підтримує інтереси владних структур [6].

Психологія маніпуляцій виділяє кілька основних типів, які допомагають систематизувати способи прихованого впливу на людину:

1. Маніпуляції емоційного впливу. Вони базуються на використанні емоцій співрозмовника. Поширені форми:

- 1) Вина – створення почуття провини, що змушує діяти на користь маніпулятора.
- 2) Сором – демонстративне засудження або натяк на “невідповідність нормам”.
- 3) Страх – залякування наслідками відмови.
- 4) Лестоці і прихильність – використання похвали або симпатії для отримання бажаної реакції.

2. Маніпуляції когнітивного впливу. Пов’язані зі спотворенням інформації або логіки. Включають:

- 1) Фальшиві дилеми – ситуації, де співрозмовнику пропонується обмежений вибір, хоча існують альтернативи.
- 2) Зміщення фокусу – переведення уваги на несуттєві деталі, щоб уникнути критики або ухилитися від питання.
- 3) Невербальні сигнали – тон голосу, міміка та жести, що створюють відчуття провини або тиску.

3. Маніпуляції через соціальний контекст. Люди реагують на очікування оточення або на авторитет. Типові приклади:

- 1) Груповий тиск – коли “більшість” або “колектив” змушує людину діяти певним чином.
- 2) Апеляція до авторитету – використання статусу, знань або впливу третьої особи для переконання.
- 3) Соціальне порівняння – підкреслення “успішності” інших для стимулювання дії.

4. Маніпуляції через поведінкові дії

- 1) Відмова від спілкування (ігнорування) – пасивно агресивна стратегія, що провокує почуття провини.
- 2) Вимога виконати обов’язок без аргументів – апеляція до умовних правил або «так треба».
- 3) Використання мовчання і пауз – для створення дискомфорту та тиску на співрозмовника [7].

На рівні індивідуальної свідомості масовий інформаційний вплив базується на властивостях уваги, сприйняття та мислення. Свідомість генерує когнітивні упередження і емоційні реакції, які визначають, як людина інтерпретує інформацію та формує переконання. Деніел Канеман у праці “*Thinking, Fast and Slow*” 2011 року [8] обґрунтовує модель двох систем мислення: швидкої (інтуїтивної, автоматичної) та повільної (аналітичної, раціональної). Саме система швидкого мислення (System 1) функціонує на основі евристик і когнітивних скорочень, що дозволяє швидко приймати рішення, але водночас робить індивіда вразливим до систематичних помилок і зовнішніх впливів. Зокрема, ефекти на кшталт підтверджувального упередження, як правило, виникають саме на рівні автоматичного опрацювання інформації, коли нові дані інтерпретуються через уже сформовані когнітивні схеми.

Ці автоматизовані ментальні процеси (часто підсвідомі) стають вразливими до маніпуляцій: люди схильні підтверджувати вже наявні уявлення (ефект підтвердження) та покладатися на “живі” емоційні образи замість критичного аналізу. Як зазначають дослідники когнітивної психології, одна з причин ефективності маніпулятивного впливу полягає в апеляції до автоматизованих процесів мислення, які функціонують поза свідомим контролем і тим самим знижують рівень критичної оцінки інформації [9].

До психологічних прийомів маніпуляції належать також використання стереотипів, нав’язування страхів, групової ідентифікації та риторичних прийомів переконання. У цьому контексті значний внесок у розуміння механізмів впливу зробив Роберт Чалдіні у праці *Influence: Science and Practice* [10], де виділено ключові принципи соціального впливу: взаємності, послідовності (commitment and consistency), соціального доказу, авторитету, симпатії та дефіциту. Ці принципи широко використовуються в пропаганді, рекламі та масових комунікаціях, оскільки дозволяють активувати автоматичні соціально-психологічні реакції аудиторії та формувати поведінкові установки без глибокого раціонального аналізу інформації.

Виробники пропаганди зазвичай поєднують емоційно забарвлені повідомлення з посиленням на авторитетні джерела, що підсилює ефект довіри та знижує критичність сприйняття. Таким чином, маніпулятивний вплив реалізується через комплексну взаємодію когнітивних упереджень, емоційних реакцій і соціальних механізмів впливу, що охоплюють як індивідуальний, так і груповий рівні сприйняття інформації.

У сучасних умовах маніпуляція масовою свідомістю нерозривно пов'язана з поняттям інформаційної (гібридної) війни. Термін “інформаційна війна” вперше був введений американським дослідником М. Маклюєном, який стверджував, що “істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації”. Вже три десятиліття тому він прогнозував, що економічні відносини приймають форму обміну знаннями, а не товарами. Засоби масової комунікації визначалися як нові “природні ресурси”, що збільшують багатство суспільства. Одним з перших, хто висвітлив значення інформаційної війни, був Т. Рона (в 1970-х рр.). Аналізуючи як внутрішні, так і зовнішні інформаційні потоки, Т. Рон вперше висвітлив аспекти, які сьогодні утворюють основу концепції інформаційної війни. Він висловив ідеї щодо збільшення обсягу інформації, ускладнення доступу противника до правдивої інформації, а також використання в інформаційних потоках противника інформації, яка, хоча виглядає достовірно, насправді є фальшивою [11].

Загальноприйнятого визначення інформаційної війни досі не вироблено. Відомий український дослідник інформаційних війн Г. Почепцов, стверджує, що інформаційна війна представляє собою комунікативну технологію впливу на масову свідомість, спрямовану на досягнення короткострокових або довгострокових цілей [12, с. 20]. Г. Почепцов вказує на те, що основною метою інформаційних операцій є створення дестабілізуючого впливу на керівництво держави, зокрема військових структур, з метою маніпулювання суспільною свідомістю [12, с. 169]. Він розглядає інформаційну війну як самостійну стратегію впливу на групову свідомість, відділяючи її від фізичного конфлікту. Це визначення найбільше відповідає сучасному світові, де інформація є ефективною формою зброї.

Комплексне визначення пропонує В. Шемчук: “Інформаційна війна – це суспільно-політичне явище, яке у політичному аспекті є продовженням домінуючих ідеологічних засад державної політики, що здійснюється за комплексу засобів інформаційно-технологічної індустрії, механізмів інформаційно-психологічного впливу на суспільство всередині держави чи населення країн-конкурентів в умовах політичного (воєнно-політичного, економічного) конфлікту з метою формування в соціальному аспекті єдності суспільства, визначення його ідентичності та інформаційного захисту світоглядних цінностей, а також – деморалізації та фрагментації населення і силової компоненти держав-противників у межах глобального інформаційного простору” [13, с. 33].

О. Курбан зазначає, що в гібридних конфліктах інформаційна складова включає “активне нав'язування чужих політичних ідей та морально етичних принципів, захоплення національного інформаційного поля (просування іноземних ЗМІ, взяття під контроль національних), насичення національного інформаційного поля негативною інформацією та дезінформацією (фейки)” [14]. Головним завданням таких операцій є створення хаосу в інформаційному просторі й контроль емоційного стану цільових груп: “Головне завдання дій в цьому напрямку – отримання можливості керувати емоційним станом ключових персон чи суспільства”. Більше того, провідні експерти підкреслюють, що сучасні кампанії дезінформації слід розглядати не просто як пропаганду, а як “тактичну інформаційну війну” задля розколу і деморалізації суспільств. Зокрема,

дослідник П. Померанцев наголошує, що росія цілеспрямовано використовує сенсаційні новини (часто із залученням українців у спланованих провокаціях), щоб викликати страх та недовіру (наприклад, “використовуючи українців, вони змушують людей боятися українських біженців”) [15]. Українські стратеги також визнають, що рф буде єдину систему координованих інформаційних заходів (включно з “вкиданням фейків”) для досягнення своїх цілей [16]. Таким чином, інформаційна війна створює фон, у якому маніпуляції перетворюються на безперервні кібератаки, тактичні розігрування страхів і таргетовані пропагандистські кампанії проти суспільства й інститутів влади.

У правовій площині протидія інформаційним маніпуляціям формується як складова ширшої системи інформаційної безпеки держави. В Україні останніми роками спостерігається перехід від фрагментарного регулювання до комплексного підходу, який охоплює як нормативні, так і стратегічні механізми.

Зокрема, Стратегія інформаційної безпеки України 2021 року [17] закріплює, що забезпечення інформаційної безпеки є однією з ключових функцій держави. Вона орієнтується на протидію інформаційним загрозам, захист інформаційного простору та гарантування права громадян на достовірну інформацію. У цьому контексті наукова думка підкреслює інституційний характер цієї сфери: О. Довгань та Т. Ткачук у своїй публікації 2019 року розглядають правове забезпечення інформаційної безпеки як окремий сегмент інформаційного права, який набуває особливої актуальності в умовах інформаційної агресії та гібридних впливів (зокрема з боку рф) [18].

У ширшому концептуальному полі ця проблематика розвивається також у роботах І. Дороніна, який акцентує увагу на інформаційній складовій національної безпеки як визначальному чиннику функціонування держави та такому, що безпосередньо впливає на стан інших складових національної безпеки [19]. В. Фурашев аналізує інформаційну безпеку держави як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігається завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки застосування інформаційних технологій, несанкціоноване розповсюдження інформації [20]. У свою чергу, В. Авер'янов у контексті державного управління в інформаційній сфері підкреслює роль адміністративно-правових механізмів регулювання інформаційних процесів і відповідальності держави за інформаційну політику [21].

У практичному вимірі Україна вже застосовує санкційні та регуляторні механізми протидії інформаційним загрозам, зокрема щодо медіа та онлайн-платформ, які поширюють проросійські наративи або деструктивний контент. Це демонструє тенденцію до поєднання правового регулювання з елементами інформаційної та національної безпеки.

У порівняльному аспекті Європейський Союз демонструє значно більш розвинену нормативну архітектуру протидії дезінформації. Ключовими елементами є Загальний регламент захисту даних (GDPR), оновлений Кодекс практики щодо дезінформації 2022 року та Закон про цифрові послуги (Digital Services Act) [22]. Ці інструменти формують модель регулювання цифрових платформ, яка передбачає підвищену прозорість алгоритмів, обмеження монетизації фейкового контенту та запровадження механізмів відповідальності платформ за поширення дезінформації.

Водночас у європейському дискурсі постійно підкреслюється складність балансу між свободою слова та необхідністю захисту демократичного інформаційного простору. Рекомендації Ради Європи визначають дезінформацію як навмисне введення в оману шляхом фальсифікації або спотворення фактів, що відрізняє її від помилкової інформації ненавмисного характеру.

У цьому ж контексті важливе значення має аналітична діяльність міжнародних центрів стратегічних комунікацій, зокрема NATO Strategic Communications Centre of Excellence, який системно досліджує інформаційні операції, пропаганду та механізми впливу в умовах гібридних конфліктів. Додатково значний внесок у розуміння цифрових інформаційних впливів робить Oxford Internet Institute, який реалізує дослідження у сфері computational propaganda та поведінкових інформаційних стратегій в інтернеті.

Реальні приклади інформаційних атак під час повномасштабної війни добре демонструють масштаб проблеми дезінформації. Українські аналітики продовжують фіксувати значні обсяги інформаційних вкидів, спрямованих на дестабілізацію інформаційного простору. Станом на 15 травня 2026 року, на 1541-й день повномасштабного вторгнення, редакція зафіксувала: 2738 фейків, 823 маніпуляції, 776 меседжів та 559 викриттів. За даними українських медіааналітиків, зокрема “Детектор медіа”, ці цифри відображають системний характер інформаційних операцій і важливість постійного моніторингу та викриття дезінформації, яка супроводжує війну [23].

Тематично ці повідомлення різноманітні: російська пропаганда неодноразово намагалась дискредитувати українську владу (наприклад, поширюючи тезу про “узурпацію влади” Зеленським через відкладені вибори), сіють розкол у суспільстві (через чутки про “зраду” в тилу), а також впливають на закордонну аудиторію (інсценують напади за участю “українців” в Європі, щоб підсилити страх перед українськими біженцями) [24]. Інші приклади – нав’язування істерик щодо мобілізації чи пенсійної реформи, дискредитація ЗСУ з вигаданням “звірств” тощо. Значну роль у протистоянні цим маніпуляціям відіграють фактори повсякденного інформаційного простору: соціальні мережі та месенджери розповсюджують контент надзвичайно швидко, що збільшує охоплення дезінформаційних кампаній.

Своєю чергою, громадянське суспільство і державні органи в Україні активно протидіють фейкам. Фактчекінгові платформи (StopFake, VoxCheck, “Центр протидії дезінформації при РНБО” тощо) щоденно спростовують вигадані наративи і накопичують докази пропаганди. Медіаспостереження та онлайн-хроніки (наприклад, DisinfoChronicle від Detector Media) дозволяють відстежувати тенденції в реальному часі. Одночасно російська дезінформація стає приводом для санкцій проти тих каналів, які поширюють фейки. У цілому практика показує, що інформаційний простір під час війни є ареною постійних інформаційних атак, до яких долучаються найрізноманітніші актори та технології, – від традиційних ЗМІ до бот-мереж у соцмережах.

Ефективна протидія інформаційним маніпуляціям вимагає інституційної системи, здатної поєднати оперативний моніторинг, стратегічні комунікації, правове реагування та освітні заходи. Подібні комплексні підходи вже активно застосовуються в міжнародній практиці, де країни та наднаціональні інституції розбудовують системи протидії дезінформації як складову національної та інформаційної безпеки.

Так, Фінляндія активно протидіє зовнішньополітичній дезінформації, розглядаючи її як загрозу національній безпеці та демократичним процесам. Її стратегія базується на комплексній взаємодії державних органів, медіа, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

Ключову роль у моніторингу інформаційного простору відіграє Транспортно-комунікаційне агентство Traficom, яке виявляє фейкові новини та інформаційні маніпуляції. Дослідницьку й аналітичну функцію виконує Фінський інститут міжнародних відносин (FIIA), що досліджує питання інформаційної безпеки, готує

рекомендації для уряду та бере участь у міжнародних проєктах, зокрема Radar TEPESA, спрямованих на протидію іноземним дезінформаційним кампаніям.

Важливе місце посідає Європейський центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE) у Гельсінкі. Центр досліджує гібридні загрози, включно з дезінформацією, і сприяє співпраці між НАТО, ЄС та іншими партнерами у розробці механізмів їх нейтралізації.

Особливу увагу Фінляндія приділяє розвитку медіаграмотності населення, адже саме вона підвищує стійкість громадян до інформаційних маніпуляцій і сучасних гібридних загроз [25]. У 2025 році Фінляндія посіла перше місце в Європі за Індексом медіаграмотності. У країні медіаосвіта є складовою концепції “тотальної оборони”. Навички критичного мислення та протидії дезінформації інтегровані в усі шкільні дисципліни: від аналізу маніпулятивної статистики й алгоритмів штучного інтелекту до розпізнавання пропаганди, фейків і діпфейків. Цей підхід координується KAVI – Національним аудіовізуальним інститутом Фінляндії – і охоплює всю систему освіти та підготовки державних службовців. Фінський досвід демонструє, що медіаграмотність може бути системним елементом політики безпеки та основою суспільної стійкості до дезінформації [26].

Литва розробила унікальну модель державно-приватного партнерства, що стала важливим безпековим інструментом у політиці протидії дезінформації в ЄС. Йдеться про платформу Debunk.org, яка позиціонується як незалежна технологічна організація, що тісно співпрацює з державними інституціями та медіа, інтегруючи їх у єдину систему інформаційної стійкості. Архітектура Debunk.org базується на синергії штучного інтелекту та спільноти волонтерів (“ельфів”), що створює гібридну модель протидії дезінформації, в якій алгоритмічний аналіз поєднується з експертизою, що здійснюється людиною. Технічна складова системи Debunk.org здатна щодня аналізувати понад 30 тис [26].

Ефективна боротьба з маніпуляціями вимагає комплексного підходу. Політичні заходи включають як законодавчі акти (санкції, регулювання цифрових платформ, стратегічні документи), так і міжвідомче співробітництво. Зокрема, українські та міжнародні експерти наполягають на побудові системи стратегічних комунікацій. Так, В. Горбулін зазначав, що необхідно “координувати всі ресурси і можливості” та зробити стратегічні комунікації впливовим засобом забезпечення стійкості суспільства. Саме такими комунікаціями Україна має реагувати на “соціальні кібератаки” [16]. Також важливим є обмін інформацією з партнерами – наприклад, в умовах війни України підтримують звіти та навчання НАТО, заходи Ради Європи та трансатлантичних ініціатив, що покращують загальне розуміння гібридних загроз.

Українська модель протидії дезінформації демонструє високий рівень інституціоналізації співпраці між органами влади та громадянським суспільством, коли такі організації, як StopFake, VoxCheck та “Детектор медіа”, діють не відокремлено, а у синергії з РНБО та МКІП. Це свідчить про формування суспільно-центричної моделі, яка є більш гнучкою, порівняно з класичними європейськими моделями. Важливим напрямом розвитку є запозичення європейського правового статусу для верифікаторів та освітян як агентів безпеки, що дозволить незалежним організаціям подолати грантову залежність і отримати чіткі правові гарантії діяльності. Саме поєднання європейської інституційної сталості з українською швидкістю реагування створює передумови для тривалого когнітивного суверенітету демократичного простору [26].

Освітні й просвітницькі заходи спрямовані на підвищення інформаційної грамотності населення. Заходи включають курси та онлайн-інструменти з

медіаграмотності (наприклад, проекти “Новинна грамотність” від Detector Media, проект “Медіаграмотність” МОН України, розроблений за участю Detector Media та включає практичні навички верифікації джерел, розпізнавання маніпулятивних прийомів та критичного аналізу медіаконтенту та ін.), проведення тренінгів для журналістів та державних службовців, впровадження навчальних програм з критичного мислення. За даними індексу медіаграмотності ГО “Детектор медіа” (2020–2025 роки, за підтримки ПРООН), частка українців із рівнем медіакомпетентності вище середнього зростає з 55% у 2021 році до 81% у 2022 році, після чого показник залишався стабільно високим у наступні роки. Водночас частка респондентів із високим рівнем медіаграмотності знизилася з 31% у 2022 році до 9% у 2025 році, що пояснюється оновленням методології (зокрема врахуванням навичок використання штучного інтелекту та цифрових технологій), а загальний рівень індексу після 2022 року не повернувся до довоєнних значень і залишається стабільно високим [27].

Висновки. Отже, маніпуляція є складним соціальним явищем, що полягає у прихованому, цілеспрямованому впливі на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери людини з метою формування потрібних установок і дій без її усвідомленої згоди. Її теоретичне осмислення еволюціонувало від класичних концепцій стратегічного мислення та політичного впливу до сучасних міждисциплінарних підходів, що поєднують психологію, соціологію, політологію та теорію комунікацій. У сучасному інформаційному суспільстві маніпуляція набуває системного характеру, стаючи елементом інформаційних та гібридних війн, де мас-медіа й цифрові платформи виступають ключовими інструментами формування суспільної свідомості. Її ефективність значною мірою зумовлена особливостями людського мислення, зокрема дією когнітивних упереджень, емоційних реакцій та автоматизованих механізмів сприйняття інформації, які знижують рівень критичної оцінки. У цих умовах протидія маніпуляціям потребує комплексного посилення медіаграмотності, інституційної стійкості та правових механізмів захисту інформаційного простору як основи забезпечення стійкості суспільної свідомості та її захисту від маніпулятивного впливу.

ПОДЯКИ: Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Немає

Використана література

1. Tekke A., Aybala L. A. L. E. Ethics, Information Manipulation, and Cybersecurity in Social Media. *Academic Review Journal*. 2021. Vol. 16, No. 2. P. 44–62.
2. Chakmak F. The Issue of Disinformation in the Media and the Power of Manipulation: The Role of Election News in Political Communication from an Ideological and Discursive Perspective. *Selçuk Journal of Communication*. 2019. Vol. 12, № 2. P. 1127–1154.
3. Прядко Н. В. Визначення поняття «маніпуляція» з точки зору різних авторів. Гуманітарно-педагогічна освіта: здобутки, проблеми, перспективи. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (з міжнародною участю) (18 листопада 2021 р.). Дніпро: Акцент ПП. 2021. С. 122–125.
4. Конет А. Політична маніпуляція: поняття, концепції, механізм дії. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2020. № 8. С. 185–201.
5. Marcuse H. One-dimensional man: studies in the ideology of advanced industrial society / Herbert Marcuse. Boston: Beacon Press, 1964. 260 p.
6. Herman E. S., Chomsky N. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. London: The Bodley Head, 2008. 592 p. (1st ed. 1988).

7. Психологія манупуляцій і спілкування – Простір психологів. *Інформація. Фахівці. Допомога*. URL: <https://psychology.space/psypedia-post/psychologiya-manupulyaczij-u-spilkuвання/> (дата звернення: 07.05.2026).
8. Kahneman D. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. 499 p.
9. Чорній О. В. Психологічні механізми впливу на масову свідомість. *Habitus*. 2023. № 50. С. 181–185.
10. Cialdini R. V. *Influence: science and practice*. 5th ed. Boston [etc.]: Pearson Education, 2009. 260 p.
11. Ухаль П. О. Інформаційні війни: причини та технології: кваліфікац. робота... магістра / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2023. 76 с.
12. Почепцов Г. Г. *Інформація и дезинформація*. Київ: Ника-Центр, 2001. 256 с.
13. Шемчук В. В. Концептуальні підходи до розуміння інформаційної війни в сучасному світі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 29–35.
14. Курбан О. В. Теоретико-методологічні основи сучасних гібридних конфліктів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. 2019. №13. С. 105–113.
15. Пітер Померанцев: «Російська дезинформація – це тактична інформаційна війна». *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/piter-pomerantsev-rosijska-dezinformatsiya-tse-taktichna-informatsijna-vijna/> (дата звернення: 10.05.2026).
16. В. Горбулін: Наука та історія є для Росії одним з видів озброєння. *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2770.html?PRINT> (дата звернення: 11.05.2026).
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685 / 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 13.05.2026).
18. Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю. Концептуальні засади законодавчого забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 86–99.
19. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. 539 с.
20. Фурашев В. М. Сутність та визначення понять «інформаційна безпека» і «безпека інформації». *Інформатизація та інформаційна безпека*. 2012. С. 51–59.
21. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 384 с.
22. Сухоруков І. В. Боротьба з дезинформацією в ЄС: правові інструменти та їх ефективність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Том 2, № 4. С. 362–366.
23. Кремлівська пропаганда щодо військового наступу на Україну. *#DisinfoChronicle*. URL: <https://disinfo.detector.media/index.php/day/15-05-2026> (дата звернення: 11.05.2026).
24. Михайлів В. «Зеленський купив готель у Куршевелі». Огляд російської дезинформації за 2–8 грудня 2024 року. *detector.media*. URL: <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/235820/2024-12-11-zelenskyu-kupuv-gotel-u-kursheveli-oglyad-rosiyskoi-dezinformatsii-za-28-grudnya-2024-roku/> (дата звернення: 15.05.2026).
25. Юрій А. Медіаграмотність як інструмент протидії зовнішньополітичній дезинформації у Фінляндії. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2024. № 3 (20). С. 87–98.
26. Стьопкін А. О. Механізми та інструменти реалізації європейської політики протидії дезинформації в умовах гібридної війни: дис.... д-ра філософії: 052 Політологія. Чернівці, 2026. 284 с.
27. Індекс медіаграмотності українців: 2020–2025 (шоста хвиля). *detector.media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/248278/2026-03-13-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202025-shosta-khvylya/> (дата звернення: 15.05.2026).

Наталія Сталіївна Уханова

науковий співробітник Державної наукової установи “Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України”

04053, Україна, м. Київ, пров. Несторівський, 4

email: laguna201062@gmail.com

Nataliia S. Ukhanova

Research Fellow at the State Scientific Institution “Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine”

4 Nestorivskyi Lane, Kyiv, 04053, Ukraine

email: laguna201062@gmail.com

Рекомендоване цитування: Уханова Н.С. Маніпуляція масовою свідомістю в умовах війни: соціально-правові аспекти. *Інформація і право*. № 2(57)/2026. 2026. С. 157-168. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2026.2\(57\).364417](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2026.2(57).364417)

Suggested Citation: Ukhanova N. (2026) Manipulation of Mass Consciousness in Wartime: Socio-Legal Aspects. *Information and Law*. 2(57)/2026. 157-168. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2026.2\(57\).364417](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2026.2(57).364417)

Дата надходження статті до редакції: 15.05.2026 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026 р.

Дата публікації (оприлюднення): 26.05.2026 р.

~~~~~ * * * ~~~~~